

USÛLÜ'D-DÎNE İLİŞKİN İLK ZEYDÎ METİNLER

Mehmet ÜMİT *

Özet

Usûlü'd-dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler

İslam Mezhepleri Tarihi'nde herhangi bir ekol veya şahıs incelenirken, metodoloji açısından, onların kendi eserleri varsa öncelikle onlara ulaşılıp, görüşlerini ortaya koymak gerekir. Zeydiyye mezhebi, teşekkülünden kısa bir süre sonra siyasî iktidara ulaşmış ve bazı sekteler olsa da varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu durum, onların eserlerinin büyük bir kısmının zamanımıza ulaşmasında etkili olmuştur. Biz bu makalede, Zeydî mezhep esaslarına ilişkin günümüze ulaşan dört risaleyi kronolojik olarak değerlendirdik. Bu bizim, Zeydî mezhep esaslarının gelişim sürecini ortaya koyabilmemize yardımcı olacaktır. Söz konusu risaleler şunlardır: el-Kâsım er-Ressî, *Usûlü hamse*; Muhammed b. el-Kâsım er-Ressî, *el-Usûlü's-semâniyye*; el-Hâdî ile'l-Hakk, *Kitâb fihî Ma'rifetu'llâh*; Muhammed b. el-Hâdî ile'l-Hakk, *Kitâbu'l-Usûl*.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, imâme, adl, tevhid, el-Va'd ve'l-Va'id, bedâ, muhdes, el-Kâsım er-Ressî, el-Hâdî ile'l-Hakk.

Abstract

Early Zaydite Epistles on Principles of the Sect

When a person or a sect is investigated in the History of Islamic Sects, methodologically, it is necessary firstly to set forth their thoughts after reaching at their own Works (if they have). Soon after its formation Zaydite sect achieved political authority and in spite of some interruptions survived its existence until today. This situation has an influence in surviving of most of their Works till today. In this article we evaluated chronologically four epistles survived concerning with principle of the Zaydî Sect. This will help us to bring up the development process of principles of the Zaydî Sect. Related epistles are these: al-Qâsim al-Rassî, *Usûlu Hamse*; Muhammad b. al-Qâsim al-Rassî, al-Usûl al-Samâniyya; al-Hâdî ilâ'l-Haqq, *Kitâb fihî ma'rifatu'llâh*; Muhammed b. al-Hâdî ilâ'l-Haqq, *Kitâb al-Usûl*.

Key words: Zaydiyya, imâma, 'adl, tawhid, al-wa'd wa'l-wa'id, badâ, muhdeth, al-Qâsim al-Rassî, al-Hâdî ilâ'l-Haqq.

Zeydiyye, Hz. Ali'nin torunu Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin (122/740)'in taraftarı olup, imâmetin Ali-Fatıma soyundan gelen, alim, cesur, zahid ve imametini ilan edip, isyan eden kişilerin hakkı olduğuna inanan topluluğun müşterek adıdır.¹ Bu mezhep, siyasî olarak Zeyd b. Ali (122/740)'nin ayaklanması esnasında yanında kalıp onu destekleyenlerle ortaya çıkmıştır. Fikrî yönden ise, III./IX. asrın başlarına kadar muhtelif konularda fikirler serdedilmiş olmakla birlikte el-Kâsım er-Ressî (246/860) ile belli bir yapıya kavuşmuştur. Nitekim

* Dr. Öğretim Görevlisi, Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

1 Sönmez Kutlu, "Zeydiyye", *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, edit.: Hasan Onat, Ankara 2005, s. 128.

Kâsım, Zeydî mezhep esaslarını sistematik olarak ilk ele alan ve Zeydî öğretinin gerçek kurucusu kabul edilen şahıstır.² Onun bu hususta, aşağıda değineceğimiz bir risalesi de vardır.

Kâsım'dan sonra oğlu Muhammed, Zeydî mezhep esaslarına ilişkin müstakil bir risale yazmıştır. Ondan sonra da, Kâsım'ın torunu el-Hâdî ile'l-Hak ve Hâdî'nin oğlu Muhammed mezhep esasları hususunda risaleler kaleme almışlardır. Bu risalelerin tamamı günümüze kadar ulaşmış ve neşredilmiştir. Biz bu makalemizde söz konusu risaleleri ve içeriklerini ele alacağız. Söz konusu risaleleri ve içeriklerini ele almamız bize, erken dönem Zeydî mezhep esaslarının gelişim sürecini görebilme açısından katkı sağlayacak ve Zeydîlerin fikirlerini bizzat kendi eserlerinden öğrenebilme imkanı verecektir. Bu çerçevede söz konusu risaleleri kronolojik sıraya göre inceleyeceğiz.

1. el-Kâsım er-Ressî ve *Usûlü Hamse Adlı Risalesi*

el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. Ali. 169/785 yılında doğdu. Biyografik kaynaklarda onun gençlik yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak o, muhtemelen Medine'de büyüdü. Kâsım, Mısır'a 199/815'ten önce geldi ve 211/826'ya kadar orada kaldı. Onun Mısır'a geliş nedeni belirsizdir. Zeydî kaynaklarda Mısır'a kardeşi Muhammed tarafından kendisine bey'at edecek yeni taraftarlar toplaması için gönderildiği ifade edilse de, diğer kaynaklar Mısır'da söz konusu taraftar toplama misyonu ile ilgili herhangi bir bilgi vermezler. Ayrıca Kâsım'ın, dînî faaliyetlerde bulunmakla ve diğer din mensuplarının fikirlerini araştırmakla birlikte, söz konusu Zeydî kaynaklarının belirttiği gibi Mısır'da bir isyan hazırlığı içinde olması muhtemel görünmemektedir. O Mısır'dan ayrıldıktan sonra, Medine yakınlarındaki er-Ress'e yerleşti. Burada, çeşitli bölgelerden gelen taraftarlarına görüşlerini aktararak fikirlerini yaymaya çalıştı. Nitekim Kâsım'ın bu çabaları, daha sonra Taberistan Zeydî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladı. O, 246/860 yılında vefat etti. Kâsım, pek çok eser yazmıştır. Bunların önemli bir kısmı Zeydî öğretiye ilişkin olmakla birlikte, bir kısmı filozoflar, Hıristiyanlar, Maniheistlere karşı bir kısmı da Müslümanlar arasında yer alan Müşebbihe, mülhidler, zalimlere karşı kaleme alınmıştır.³ O,

2 Etan Kohlberg, "Some Zaydî views on the Companions of the Prophet", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, London 1976, ss. 91-98, 94, dipnot: 28.

3 el-Kâsım er-Ressî'nin eserleri hakkında bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve el-Kâsım er-Ressî*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003, ss. 169-177.

Mu'tezile'den geniş ölçüde etkilenmiş ve eserleri, geç dönem Yemen Zeydîleri'nin Mu'tezilî doktrinleri benimsemesine zemin hazırlamıştır.⁴

Kâsım Ressî, usûliddînin konularını ayrı ayrı bazı risalelerde incelese de, derli toplu ve öz olarak *el-Usûlü'l-Hamse* adlı risalesinde ele alır. Risalenin Kâsım Ressî'ye ait olması hususunda şüphe yoktur. Zira söz konusu metin Kâsım'ın *Mecmû'u* içinde yer aldığı gibi, Hamid el-Muhallî'nin *el-Hadâiku'l-verdiyye* adlı eserinde Kâsım Ressî'den bahsedilirken de aktarılmıştır.⁵ Bu risale, ilk olarak E. Griffini,⁶ sonra Muhammed Umâra,⁷ daha sonra da Kâsım er-Ressî'nin *Mecmûu* içinde neşredilmiştir.⁸

Kâsım Ressî'nin bu risalede her mükellefin bilmekle yükümlü olduğunu ifade ettiği Beş Esasın ilk üçü Mu'tezile'nin ilk üç esasıyla (Tevhid, Adl, el-Va'd ve'l-Vâid) aynıdır. Tevhid ilkesinden bahsederken Allah'ın bir olup, benzerinin bulunmadığını, her şeyin yaratıcısı olduğunu, o gözleri idrak etmesine rağmen gözlerin onu göremeyeceğini ve Onun her şeyden haberdar olduğunu belirtir.⁹ Adl ilkesi bağlamında Allah'ın, adil olup, zalim olmadığını, kullarına ancak kaldırabilecekleri yükleri yüklediğini ifade eder. İnsanın sadece günahından dolayı azaba uğrayacağını, hiç kimsenin kendine itaat etmesine engel olmayacağını, aksine ona kulluğu emrettiğini, hiç kimseyi işlediği günaha zor-

- 4 Kâsım Ressî'nin hayatı ve görüşleri hakkında bk. Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. el-Hasan b. İbrahim b. Muhammed b. Süleyman b. Davud b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hasenî (353/964), *el-Mesâbih*, tahk.: Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1422/2002, ss. 555-566; Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk Yahya b. el-Hüseyn b. Hârûn el-Hârûnî el-Hasenî (424/1033), *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, tahk.: Muhammed Yahya Salim İzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemânîyye, Sa'de 1417/1996, 114-127; Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, ss. 163-169, 195-215; Wilferd Madelung, "al-Rassî al-Kâsım b. İbrâhîm", *EI(2)*, Leiden 1994, c. VIII, s. 453.
- 5 el-Hasan Hüsâmuddîn Hamîd b. Ahmed el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, (Tıpkı Basım), Dâru Üsâme, Dimeşk 1985, c. II, ss. 8-9.
- 6 el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (246/860), *el-Usûlu'l-hamse*, tahk.: E. Griffini, ("Lista dei mss. Arabi n. F. Della Bibl. Ambrossiana di Milano"), *RSO*, c. VIII (1917) içinde ss. 605-6.
- 7 el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (246/860), *el-Usûlu'l-hamse*, tahk.: Muhammed Umârâ, Dâru Hilâl 1971 (*Resâilu'l-adl ve't-tevhîd* içerisinde), c. I, ss. 141-142.
- 8 Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâil b. İbrâhîm b. Hasen b. Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 246/860), *Mecmûu Kütübi ve resâili'l-imâm el-Kâsım b. İbrâhîm el-Ressî*, I-II, tahk.: Abdülkerim Ahmed Cedbân, San'a 2001, c. I, ss. 647-648.
- 9 Kâsım Ressî burada zikrettiği Beş Esastan özellikle Tevhid ve Adl ilkelerini başka yerlerde alt başlıklarıyla birlikte ayrıntılı olarak inceler. Bu konu ile ilgili olarak bk. Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 200 vd.

lamadığını, aksine onu ondan men ettiğini kaydeder.

Va'd ve Va'id hususunda da, Allah'ın, va'd ve va'idine sadık olduğunu, en küçük iyiliğin de, en küçük kötülüğün de karşılığını verdiğini belirtir. Ayrıca Cennete gönderdiği kimse orada ebedi olarak kalacağı gibi, Cehenneme gönderdiği kimse de orada ebedi olarak kalacağını zikreder.

Bundan sonraki iki ilkede Kâsım, Mu'tezile'den ayrılır. Dördüncü ilke olarak Kur'an ve Sünnete değinir. Bu çerçevede Kur'an'ın, kesin muhkem bir beyan, çelişkilerden uzak mütecânis bir kitap olduğunu, Rasulullah'ın Sünneti'nin ise, Kur'an'da bahsedilmiş olanlar ve Kur'an'da kastedilen şey olduğunu ifade eder. Kâsım'ın burada hadis kritiği açısından getirmiş olduğu ölçü, onun orijinal bir yönü olarak değerlendirilebilir. Zira Sünnetin, Kur'an'da bahsedilmiş olan ve Kur'an'ın kastettiği olduğu ifadesiyle, Kur'an'la çelişen rivayetlerin Rasulullah'ın hadisi olarak değerlendirilemeyeceğine işaret eder. Nitekim Kâsım, görüşlerini ortaya koyup ispat ederken hadislere pek başvurmaz.

Kâsım Ressî, beşinci ilke olarak doğrudan siyasî bir konuya değinir. Bu bağlamda, ahkâmın uygulanmadığı, Allah'ın dul kadınlara, yetimlere, âmâlara, müzmin/kötürüm hastalara ve diğer zayıf kimselere tahsis ettiği hakların gasp edildiği bir dönemde ticaret ve kazanç alanlarında malların elden ele dolaşmasının, helallik ve mubahlık açısından, Rahman'ın hadlerini uygulayan âdil ve iyilik sahibi yöneticilerin dönemlerindeki gibi olmadığını belirtir.¹⁰

Kâsım Ressî, kaynaklarda Mu'tezile'den Beş Esas hususunda ilk eser yazan olarak kaydedilen Ebu'l-Huzeyl el-Allâf ile çağdaş bir yazardır. Görüldüğü üzere onun Beş Esasından ilk üçü Mu'tezile'nin ilk üç esasıyla aynıdır. Kâsım burada çok kısa olarak ele aldığı söz konusu ilkeleri ve onlarla ilgili diğer konuları başka eserlerinde ayrıntılı olarak inceler. Ayrıca burada zikretmediği ve önemle üzerinde durduğu imâmet ve hicret gibi bazı konulara ilişkin de müstakil risaleler yazmıştır. Zeydîler arasında Kâsım'dan sonra usûliddîn konusunda eser yazan ve eseri günümüze ulaşan Kâsım'ın oğlu Muhammed'tir.

2. Muhammed b. el-Kâsım ve *el-Usûlü's-semâniyye'si*

el-Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin oğlu olan Muhammed b. el-Kâsım'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak el-Kâsım b. Ali el-Iyânî, babasından, Muham-

10 Bu risalenin içeriği ve Türkçe çevirisiyle ilgili olarak bk. İsa Doğan, *Ali Evladı İçin Silaha Sarılan İlk Fırka Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996, ss. 90-91; Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, ss. 159-160.

med b. el-Kâsım'ın el-Hâdî ile'l-Hak Yemen'de huruc etmeden bir yıl önce vefat ettiğini aktarır. O, 284/897 yılında vefat ettiğinde yaşı seksenin üzerindeydi. Abdullah b. Hammûd el-Izzî bu bilgilerden yola çıkarak onun, yaklaşık 200/815 yılı civarı doğmuş olmasının muhtemel olduğunu ifade eder.¹¹ Muhammed, babası Kâsım'ın ikamet ettiği Medine yakınlarındaki Ress'te yetişti. Bağdat ve Basra'da ikamet etti. Ehvâz, Horasan, Şam (Suriye), Mısır, Mağrib gibi pek çok yere seyahat etti. Bununla birlikte o, çölü şehre tercih ederdi.¹² Zeydî kaynaklara göre ona imam olarak biat edilmiştir. O, kardeşi Süleyman ile birlikte Hîre'ye gitti ve Eşheb b. Rebâ'a'ya misafir oldu. Orada ve Yemen'de ona pek çok kimse biat etti. Sonra İbnu'l-Harvî, Mısır'da Muhammed adına pek çok kimseden biat aldı ve Hicaz'da bulunan Muhammed'e taraftarlarının çok olduğunu bildirdi. Bunun üzerine o, Mısır'a yola çıktı. Sonra İbnu'l-Harvî, Abbasî ordusunun bölgede hâkimiyet sağladığı, kendisiyle birlikte olanların kendisini ve Muhammed'e olan biati terk ettiğini yanında çok az bir grubun kaldığını haber verdi. el-Kâsım el-Iyânî, Muhammed'e Taberistan ve Kirman'daki gibi birden fazla biatin olduğunu bildirir. O, liderliği/imameti ele geçirme hususunda hırslı ve çaba sarf eden birisiydi. Ömrünün sonlarında Hicaz'a yerleşti. Bir süre sonra, şiddetli bir hastalığa yakalandı. Bundan dolayı huruc (ayaklanma) farzı ondan düştü. Bunun üzerine ölümünden bir yıl önce yeğeni el-Hâdî isyan etti.¹³ Hâdî ayaklandığında amcası Muhammed b. el-Kâsım'ın ona, "Ben humma hastası olmasaydım seninle cihat ederdim" dediği nakledilir.¹⁴

Muhammed, kardeşleri Hasan, Hüseyin, Süleyman gibi, Zeydiyye'nin mezhep esaslarını sistematik olarak ele alan babası el-Kâsım er-Ressî'den ilim aldı.¹⁵ Kardeşleri Hüseyin b. el-Kâsım, el-Hâdî ile hurûc eden el-Hasan b. el-Kâsım ve Süleyman b. el-Kâsım'la ilmî müzakereleri oldu. Fıkıh ve Kelam alanında yeğeni el-Hâdî ile'l-Hak'a hocalık yaptı.¹⁶ Başta Usûlüddîn, Fıkıh, Tefsir

11 Abdullah b. Hammûd el-Izzî, "Giriş", *el-Usûlu's-semâniyye*, tahk.: Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Amman-Sa'de 1421/2001, s. 14.

12 Abdusselâm b. Abbâs el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*, Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1420/1999, ss. 978-979.

13 el-Kâsım el-Iyânî, *et-Tenbîh ve'd-delâil*, yazma nüshasından Abdullah b. Hammûd el-Izzî'nin, *el-Usûlü's-semâniyye*'ye yazdığı Giriş, ss. 17-19'daki nakliyle. Ayrıca burada Muhammed'in zâhidlik yönünün öne çıktığı da ifade edilir.

14 Alevî, *Siretü'l-İmâm el-Hâdî*, s. 38.

15 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 116; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 263; Hamîd el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 5.

16 Abdulfettah Şâyif Numân, *el-İmâmu'l-Hâdî veliyyen ve fakîhan ve mücâhidin*, yy. . 1989, s. 71; el-

olmak üzere çeşitli alanlarda pek çok eser yazmış, bunlardan bir kısmı da günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir.¹⁷

Bunlardan bizim burada değineceğimiz *el-Usûlü's-semâniyye* adlı risale,¹⁸ Muhammed b. Kâsım'ın Usûliddîn'e ilişkin yazdığı eserlerden biridir. Abdullah b. Hammûd el-Izzî, *el-Usûlü's-semâniyye*'yi üç yazma nüshaya dayanarak neşretmiştir.¹⁹ Muhammed b. el-Kâsım bu risâlede, adından da anlaşılacağı üzere, usûlüddîne ilişkin sekiz esastan bahsedeceğini ifade eder. Ancak kitap içinde dokuz esas vardır. Bu, muhtemelen dokuzuncu esasın beşinci esas olan Peygamberleri tanımakla ilgili olmasından ikisinin bir esas telakki edilmesiyle ilgilidir. Zira dokuzuncu esasta Peygamberlerin hatalarından bahsedilir. Muhammed, söz konusu esaslara geçmeden önce Allah'ın, Kitaplarının, elçilerinin, sâdik imamların, onlara inanan ve onlardan yüz çevirenlerin öncelikle bilinmesi gerektiğini ifade eder. Sonra muhkem-müteşâbih, Allah dostları ve düşmanları, iman ve İslam'ın tanımlarını yapar.

İmanın; Allah ve resulünü kalple tasdik, sonra itikat/inanma, dille ikrar ve ona davet olduğunu, salih amel ve fuhşiyâttan korunmanın ise imanun kemali ve ihsan olduğunu belirtir. İslam'ın ise, Allah'ın sâlihâtla ilgili emirlerine ve fuhşiyâtle ilgili yasaklarına teslim olmak Ona muhalefet etmemek olduğunu ifade eder.²⁰ Böylece imanun tasdik, İslam'ın ise amel olduğunu belirterek ikisi arasında ayırım yapar. Daha sonra şu temel esasları aktarır.

Tevhid

Allah bir olup, eşi, benzeri, dengi, zıddı yoktur. O, kendisini isimleriyle vasfetmiş, fiilleriyle varlığına işaret etmiştir. Akıl sahiplerine akı yerleştirerek, onların araştırarak görünenden görünmeyi bulmalarını, kendi varlığına ulaşmalarını istemiştir. Bir sanat eserinin sanatkâra, te'lîfin müellife, fiilin fâile delalet ettiği gibi gökte, yerde ve o ikisi arasında yer alanların da Allah'a dela-

Izzî, "Giriş", *el-Usûlü's-semâniyye*, ss. 13-14.

17 Muhammed b. el-Kâsım er-Ressî'nin eserleri hakkında bk. el-Izzî, "Giriş", *el-Usûlü's-semâniyye*, ss. 19-20.

18 Muhammed b. el-Kâsım, *el-Us'ulü's-semâniyye*, tahk. Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Merkezu'l-Adl ve't-Tevhîd li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs ve't-Tahkîk, Ammân-Sa'de 2001.

19 Bu yazma nüshalarla ilgili olarak bk. el-Izzî, "Giriş", *el-Usûlü's-semâniyye*, ss. 22-23.

20 Muhammed b. el-Kâsım, *el-Usûlü's-semâniyye*, ss. 32-36.

let ettiğini, Allah'ın ancak fiiliyle bilineceğini ifade eder.

Allah'ın sıfatlarını zâtî ve fiilî olarak tasnif eder. Zâtî sıfatlarla Allah'ın varlık hakikatının birliğini kastettiğini zikreder. Allah'ın, zâtî sıfatların zıtlarıyla nitelenemeyeceğini, ancak fiilî sıfatların zıtlarıyla nitelenebileceğini belirtir. Hâlık-gayr-ı hâlık, râzık-gayr-ı râzık gibi. Zira Allah önce fail değilken sonra bunları yaptı. Böylece değişme ve noksanlığın Allah'ın zâtına değil, fiiline nisbet edildiğini kaydeder. Allah'ın cisim olarak nitelenmesini çağrıştıracak her hususu reddeder.²¹ Ayrıca burada Allah'ın fiilinin mükemmelliğini ve kudretinin büyüklüğünü görebilmek için Allah'ın zâtına değil yarattığı mahlukatına yoğunlaşılması gerektiğini, yani fiilin faile delalet ettiğini ifade eder. Bunu teyit için, Hz. Peygamber'in "Mahluku tefekkür ediniz, hâlıkı tefekkür etmeyiniz" dediğini nakleder.

Adl

Bu ilke çerçevesinde, Allah'ın âdil olduğuna, kullarına zulmetmeyeceğine, onları, kulluk ve fiilde bulunmaya kâdir kıldığına, masiyeti terk ve onu yapmama imkanı verdiğiğine inanmak olduğunu, güçsüzlere kaldıramayacakları şeyi emretmediğini ifade eder. Allah'ın fiili yapmaya engel olacak her türlü mazereti ortadan kaldırdıktan sonra emir ve yasaklar koyduğunu belirtir. Fiilleri insanın kendisi yaptığına ve bu fiillerin karşılığını göreceğine ilişkin olarak, Fussilet 41/46, Müdessir 74/38, Kıyame 75/14, Necm 53/39-41, Zâriyât 51/56, Zilzal 99/7-8 ayetlerini aktarır.²²

el-Va'd ve'l-Va'îd

Bu başlık altında Allah'ın va'd ve va'îdinde sadık olduğunu, bu çerçevede cehennem girenin oradan asla çıkmayacağını ifade eder. Bu görüşünü ayetlerle destekledikten sonra iyiyi kötüden ayırt etmemizi sağlayan akıl yoluyla şöyle temellendirileceğini belirtir; fâil hâkim olup, emreden, yasaklayan, itaat edildir. Muhsin ihsanında yeterli olmadığından ondan istenilmez, kötü kötülüğünde yeterli/kâdir olmadığından ondan korkulmaz. Bu durumda onun otoritesi yok olur. Diğerlerine karşı önemsiz olur. Dolayısıyla insanlar için düşünülemeyen böyle bir durum Allah için nasıl düşünülebilir? Bu bağlamda büyük günahta ısrar edene şefaaf olmayacağını, şefaatin günahından tövbe eden ve piş-

21 Muhammed b. el-Kâsım, *el-Usûlu's-semâniye*, ss. 36-40.

22 *Aynı eser*, ss. 40-41.

man olanlar için olduğunu ifade eder. Allah'ı bilmenin, Onu birlemek (tevhid), adaletini, va'd ve va'idini tasdik etmekle olacağını belirtir. Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edenle etmeyenin, va'd ve va'id ilkesi çerçevesinde haksızlığa uğramayacağını zikreder. Ayrıca ayetlerle delil getirir.²³

Melekleri Bilme ve Onlara İman

Burada Allah'a imanın Onun zâtî ve fiilî sıfatlarını bilmekle olduğu gibi meleklerle imanın da onları sıfatlarıyla bilmekle olacağını belirtir. Taklidin tehlikesine dikkat çekerek ilmin/bilginin, zaruri ve istidlâlî olmak üzere iki yolla elde edileceğini, ilm-i zarurînin beş duyu ile elde edilen ilim, istidlâlî ilmin ise, fiilin fâile, eserin müessire delalet etmesi gibi gâibe delalet eden ilim olduğunu belirtir. Bu çerçevede Allah, eserlerinden yola çıkarak istidlâlî yolla bilindiği gibi meleklerin de aynı yolla bilineceğini ifade eder. Ayrıca Arap dilindeki "kendisine benzetilen (kendisiyle hüküm çıkarılan) benzeyenden daha üstündür" kaidesinden yola çıkarak meleklerin peygamberlerden, peygamberlerin de diğer insanlardan daha üstün olduğunu zikreder. Meleklerin muhayyer olduklarını, görevlerini, Allah'a itaati zorunlu olarak değil seçme imkânına sahip olarak yaptıklarını belirtir. Yine bu hususlarda ayetlerden deliller getirir.²⁴

Peygamberleri Tanımak

Peygamberleri bilmenin, sadece onların peygamberliklerine delalet eden mu'cizeler yoluyla olacağını, mu'cizelerin de Allah tarafından peygamberliklerinin doğruluğunu onaylamak için onların elinde ihdas edildiğini ifade eder. Mu'cizelerin sâlih kimseler ve seçkin imamların elinde izhar edilmesinin mümkün olmadığını ancak onların da kendilerine has alametlerinin bulunduğunu belirtir. Bu çerçevede, mu'cizelerde nebilerle müşterek olanın nebî, imamet sıfatlarında imamlarla müşterek olanın imam, sıfatlarında facirlerle müşterek olanın facir olduğunu zikreder. Her peygamberin, dönemindeki insanların en ileri oldukları alanlarda mu'cize gösterdiğini, dolayısıyla onların mu'cizelerinin farklı olmasına itibar etmeyip, mu'cizeyi mu'cize kılan beşer gücünün fevkinde olma hususuna itibar etmek gerektiğini söyler. Hıristiyanların Hz. İsa hakkın-

23 *Aynı eser*, ss. 42-47. Sem'î delilleri ele alırken Kitap, Sünnet ve icma olarak üç tür delil zikreder. Ancak hemen peşinden "bu dört delil" der, (bk. s. 44) dolayısıyla metinde bir eksiklik var olması muhtemeldir.

24 *Aynı eser*, ss. 47-52.

daki anlayışlarını, Yahudîlerin Hz. Musa'dan sonra gelen Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i peygamber kabul etmemelerini eleştirir.

Canlıların mükellef ve mükellef olmayanlar olarak ikiye ayrıldığını, mükellef olanların; melekler, cinler ve insanlar olduğunu, mükellef olmayanların ise uçan ve uçmayan bütün hayvanlar olduğunu belirtir. Cansızların da gelişen (bütün yeşillikler) ve gelişmeyen (yeryüzü, taş, toprak, su, kendisinde gelişme olmayıp, aynı halde kalan şeyler) olmak üzere ikiye ayrıldığını, hayvanlar ve cansızların mükellef varlıklar için yaratıldığını ifade eder.²⁵

Allah'ın Kitaplarını Bilme

Kitaplara imanın, onları bilmekle, onları bilmenin ise diğer varlıklar gibi kitapların da muhdes olduğunu bilmekle olacağını ve Allah'la birlikte kadîm hiçbir şeyin var olmadığını zikreder. Hz. Peygamber elçilerin sonuncusu olduğu gibi Kur'an'ın da Allah'ın kitaplarının sonuncusu olduğunu, Hz. Peygamber zamanına kadar bütün insanlığa gönderilen bir kitabın olmadığını ifade eder. İnzal edilen kitapların mahlûk olması bağlamında muhdes ve söz konusu kitaplarda hükümlerin değişmesi çerçevesinde bedâ kavramları üzerinde durur. Hükümlerdeki değişikliklerin, kulların maslahatı çerçevesinde olduğunu, yoksa Allah'ın verdiği bir hükmün yanlış olduğunu görüp, bunu değiştirmesi tarzında olmadığını ve bunun Allah için düşünülemediğini belirtir. Şeriatların neshinin bedâ değil insanların maslahatı gereği olduğunu söyler. Burada bedâyı Şiilik bağlamında değil, daha önce gelen dinlerin şeriatlarının değişmesi bağlamında ele alır.²⁶

Kur'an'ın kendisinde eksiklik ve fazlalık olmayan yüz on dört sureden meydana geldiğini, Kur'an'da muhkem-müteşâbih, nâsîh-mensûh, emir-nehîy, hâs-âm ve benzeri tarzda ayetlerin bulunduğunu ifade eder. Kur'an'da nâsîh-mensûhun sadece hüküm (emir-nehîy) bildiren ayetlerde olduğunu belirtir.²⁷

İmâmet

Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan ilim, şecâat, cömertlik ve zühd nitelikleriyle temayüz eden kimsenin imam olduğunu kaydeder. İmamın

25 Muhammed b. el-Kâsım, *el-Usûlü's-semâniye*, ss. 53-58.

26 *Aynı eser*, ss. 59-62.

27 *Aynı eser*, ss. 62-63.

ilminin ise vehbî değil kesbî olduğunu söyler. Bunun, Kâsımiyye Zeydiyyesi'nin anlayışı olduğunu ifade eder. İmamet anlayışını desteklemek için ayetler dışında başta Sekaleyn Hadisi olmak üzere bazı hadisler de aktarır. Zeydîlere muhalif olan Rafızîler ve Haricileri eleştirir. Muhammed b. el-Kâsım'ın yaşadığı dönem, İmâmiyye içinde on ikinci imamın gaybeti anlayışının²⁸ gündeme geldiği bir dönemdir. Bu bağlamda Muhammed, Rafızîlerin, olmayan ve bilinmeyen bir imama tabi olduklarını, imamı nebilerin sıfatıyla nitelediklerini ifade eder.²⁹

İyilik, Kötülük ve Allah'ın Razı Olduğu Şeyi Bilme

Burada aklın, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebildiğini, iyi ve güzel olanı alıp, kötü olanı terk ettiğini, Kitap, Sünnet ve icmâ-ı ümmette ise, sevabın/iyiliğin ve günahın/kötülüğün belirtildiğini, iyiliğe yapışanın Allah dostu, kötülüğe yapışanın da günahkâr olacağını belirtir. Fazilet ve iyiliğini izhar eden kimsenin dost, fık ve şerrini izhar eden kimsenin düşman, durumunu gizleyenin halinin meçhul olacağını zikreder. Durumunda şüphe edilen kimsenin zararına göre hükmedilmesi gerektiğini, görünüşü İslam olanın Müslüman, fık olanın fasık olduğunu söyler ve her hangi bir hususta bilgisiz konuşulmamasını ister.³⁰

Peygamberlerin Hataları, İsmet, Kaza, Kader ve Kaderiyye'nin Anlamı

Peygamberlerin hatalarının kebâir olmayıp, küçük günah olduğunu, onların da hata ve unutmaya yoluyla meydana geldiğini ifade eder. Akıl ve Sem' yoluyla kötü olduğu bilinen bir şeyi kasten ve bilerek yapan bir kimsenin büyük günah işlediğini, büyük günahın, peygamberler ve imamlar için caiz olmadığını, çünkü Allah'ın, dinini tebliğ etmeleri için onları koruyup, desteklediğini belirtir.³¹

Muhammed, literal olarak bir şeyi tutmak anlamına gelen ismeti, Allah'ı tasdik etmek, O'nun dinine yapışmak, Ona sığınmak şeklinde de tanımlar. Kazanın, parçalama-yaratma, bilme, emir, nehiy anlamlarına geldiğini ifade eder. Kaderin, nimet vermek ve doğruya yöneltmek (Allah'ın mahlukâtı yaratması,

28 İmâmiyye Şiası'nda on ikinci imamın gaybeti hususunda bk. Cemil Hakyemez, Gaybet İnancı ve Şiilikteki Yeri, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, s. 131 vd.

29 Muhammed b. el-Kâsım, *el-Usûlu's-semâniye*, ss. 64-72.

30 *Aynı eser*, ss. 72-73.

31 *Aynı eser*, ss. 74-75.

rızklarını ve ecellerini belirlemesi, her yapıları takdiri); karşılık verme (kendisine isyan edene ceza, rızasını kazanana mükafat vermesi) şeklinde iki anlamının olduğunu belirtir.³²

Kaderiyye'yi ise, masiyetlerin Allah'tan olduğunu öne süren kimseler şeklinde tanımlar.³³ Bu anlayış, kaynaklarda Cebriyye olarak kaydedilen ve tarihte müstakil olarak varlığı şüpheli grubun anlayışıdır. Muhammed b. el-Kâsım, burada verdiği her esası aklî ve sem'î (ayetler ve daha az olarak hadislerle) delillerle temellendirmeye çalışır.

Hâdî ile'l-Hak ve *Kitab fihi ma'rifetu'llah* Adlı Risalesi

Yemen'de Zeydî Devletini kuran, ilmî ve siyasî kimliğiyle öne çıkan el-Hâdî ile'l-Hak Ebu'l-Hüseyn Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm el-Hasanî, 245/859 yılında Medine'de doğdu.³⁴ Zeydî mezhep esaslarını ilk defa sistematize eden Kâsım b. İbrahim'in torunu olan Yahya,³⁵ amcaları Hasan, Süleyman ve Muhammed b. Kâsım b. İbrahim'den ders aldı. Başta fıkıh olmak üzere kelimâ görüşlerinin şekillenmesinde amcası Muhammed b. Kâsım etkili oldu.³⁶ Ayrıca dönemdeki meşhur muhaddis ve fukahâdan dersler aldı. el-Hâdî ile'l-Hak'ın, dinî konularda çok başarılı olduğu ve gençlik yıllarında Fıkhıta bağımsız hükümler verip, ilmî eserler yazabilecek dereceye ulaştığı söylenir.³⁷

Zeydî kaynaklara göre, derin bilgisi, fizikî gücü ve gözü pekliği ile herkesin takdirini toplayan Yahya,³⁸ içlerinde amcalarının da yer aldığı ailesi tarafından Zeydî imâmet için en uygun aday olarak kabul edildi. Muhtemelen 270-275/884-889 yılları arasında faaliyetlerini sürdürmek için, Zeydî Ali oğullarından Muhammed b. Zeyd'in idaresinde olan Taberistan'ın Âmul şehrini ziyaret

32 Aynı eser, ss. 75-77.

33 Aynı eser, s. 78.

34 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde fi târîhi eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 128; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 303; Hamid el-Muhallî (652/1254), *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 13.

35 Babası el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim, annesi ise Ümmü'l-Hasan Fâtma bintü'l-Hüseyn b. Muhammed b. Süleyman b. Davud b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'dir.

36 Numân, *el-İmâmu'l-Hâdî*, s. 71.

37 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde*, s. 131; Hamid el-Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, ss. 14, 19.

38 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde*, s. 129; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 303; Hamid el-Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, ss. 14-15.

etti.³⁹ Bu ziyaret, dedesi Kâsım b. İbrâhîm'in öğretisini benimseyenlerin desteklerini kazanmaya yönelikti.⁴⁰ Bölgenin hâkimi olan Muhammed b. Zeyd, kısa bir süre sonra el-Hâdî ile'l-Hak'ın bu hareketlerinden kuşkulandı ve onu, kendi topraklarını terk etmeye zorladı.⁴¹ Buradan ayrıldıktan sonra el-Hâdî, 280/894 yılında, Sa'de yöresindeki kabileler tarafından, aralarındaki kan davalarına çözüm bulabilmesi için davet edildi. Bunun üzerine Kuzey Yemen'e gitti.⁴² Ancak taraftarlarının itaatsizlikleriyle karşılaşması sonucu Medine'nin güneybatı yönünde, bir günlük mesafede bulunan Fer'a'ya döndü. Hâdî ile'l-Hak, üç yıl sonra (284/897 yılında) acilen tekrar çağrılması üzerine hareketinin merkezi haline gelen Sa'de'ye⁴³ geldi ve ihtilaf içinde olan bölge kabileleri arasında barış sağladı.⁴⁴ Sa'de bölgesinde hâkimiyetini tesis ettikten sonra aynı yıl, Necran'ı aldı.⁴⁵ Oradaki zımmîlerle özel bir antlaşma yaptı. Sonra Hayevan, Zimâr, Hay-san'ı zaptetti. San'a'yı da aldı, fakat elinde tutamadı. Peygamberlik iddiasında bulunan Ali b. Fadl liderliğinde Karmatîler⁴⁶ adı altında Yemen'de faaliyet gösteren İsmâîlîlerle birçok çatışmaya girdi.⁴⁷ Gerek fikhî gerekse itikadî konular-

39 Ebû'l-Abbas el-Hasenî (353/964), *el-Mesâbîh*, ss. 568-9; Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, ss. 134-135; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 305; Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 17.

40 Wilferd Madelung, "al-Hâdî İla'l-Hakk" (*EI*(2), Leiden 1980, ss. 334-335.

41 Ebu'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbîh*, ss. 568-569; Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, ss. 134-135; Hamid el-Muhallî, *Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 17.

42 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, s. 135-136; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 303.

43 Bu şehir, Yemen'in kuzeyinde olup, geçmişte ve günümüzde Zeydîlerin bölgedeki faaliyetlerinin merkezi durumunda olmuştur.

44 Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî el-Alevî (Hâdî'nin çağdaşı), *Siretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyin*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1972, ss. 41-43; Ebu'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbîh*, ss. 577-578. Ali b. Muhammed, burada ihtilaf içinde olup, el-Hâdî'nin aralarında uzlaşma sağladığı kabilelerin Sa'd ve Rebîa kabileleri olduğunu ifade eder.

45 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, s. 136; Madelung, "al-Hâdî İla'l-Hakk", *EI*(2), s. 335.

46 Karmatîlerin, Hamdan Karmat/Kırmıt denilen ve adımlarını sık sık atmasından dolayı Karmat lakabını aldığı belirtilen Huzistanlı bir adamın taraftarları olduğu söylenmektedir. Bu ismin Vasıt'ın köylerinden birisi olan "Karmat" isminden veya Aramice'de "gizli bilgi" anlamına gelen "Karmat" kelimesinden de gelmiş olabileceği belirtilmektedir. Bk. Kummî/Nevebahtî, *Şii Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, Çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu yay., Ankara 2004, s. 201 vd. dipnot:26.

47 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, ss. 136-137; Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, c. I, ss. 303-305. Zeydî kaynaklar, el-Hâdî ile'l-Hakk Yahya b. Hüseyin döneminde Zeydîlerle Karmatîler arasında toplam yetmiş üç savaşın vuku bulduğunu belirtirler. Bk. Ebû'l-Abbas el-Hasenî, *el-Mesâbîh*, s. 571; Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfade*, ss. 136-137; Hamid el-Muhallî, *Hadâiku'l-*

daki görüşlerinin çoğunluğu kendisinden sonraki Zeydîler tarafından benimsenen el-Hâdî ile'l-Hak 298/910 yılında, elli üç yaşında vefat etti.⁴⁸ Geride bağımsız bir Zeydî Devleti yanında pek çok da eser bıraktı. Bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaştı.⁴⁹ Onlardan biri de *Kitâb fihi Ma'rifetullah mine'l-adl ve't-tevhîd, ve tasdîku'l-va'di ve'l-va'id ve isbâtu'n-nübüvve ve'l-imâmetu fi'n-nebî* isimli risaledir. Bu risaleyi el-Hâdî ile'l-Hak'tan oğlu el-Murtazâ li-Dînillâh rivayet ediyor. Burada el-Hâdî, usûlüddîne ilişkin olarak kulun bilmesi gereken hususları şöyle sıralıyor:

Tevhîd ve Teşbîhin Reddi

Allah vardır, birdir, eşi, benzeri, dengi, yoktur. Dünya ve ahirette gözler onu göremez. Çünkü gözün gördüğü şey sınırlı, kuşatılmış olup, alt-üst, sağ-sol, ön-arka gibi boyutları vardır. Allah bunlarla nitelenemez. Bu görüşlerine En'am 6/103, İhlas 112/1-4, Hadîd 57/4, Kâf 50/16, Mücadele 58/7, A'râf 7/7 ayetlerini delil getirir. Allah'ın, bir şeyin diğer bir şeyin içine girdiği gibi eşyadan bir şeyin ne içinde ne de onlardan tamamen ayrı olduğunu, onları ilmiyle kuşattığını, eşya Allah'ın sanatı ve mahluku olduğundan eşya gibi olmayan bir şey olduğunu ifade eder. Delil olarak En'am 6/ 19 ayetini aktarır.⁵⁰

Adl

Allah, bütün fiillerinde adildir. Kullarını koruyup, gözetir, onlara merhametlidir, güç yetiremeyecekleri şeylerle mükellef tutmaz. Buna, Nisa 4/40 ayeti delil getirir. Sonra Allah'ın, küfrü, zulmü yaratmayacağını ve onları emretmeyeceğini, kullarının küfrünü dilemeyeceğini, onlara zulmetmeyeceğini, fuhşiyâtı emretmeyeceğini ifade eder. Bu tür bir şeyi yapan, irade eden veya bundan razı

Verdiyye, c.II, s. 13.

48 Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde*, 145; Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi*, c. I, s. 307. el-Hâdî ile'l-Hakk'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için Hâdî'nin çağdaşı Ali b. Muhammed tarafından yazılan şu esere bk. *Siretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1972. el-Hâdî'nin hayatı, görüşleri ve eserleri hakkında ayrıca bk. Yusuf Gökâl, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Ankara 2006, ss. 91-112.

49 el-Hâdî'nin eserlerinden büyük bir kısmı, *Mecmûatu resâili Hâdî ile'l-Hakk* içinde yayımlanmıştır. Ayrıca el-Hâdî'nin başka eserleri de neşredilmiştir.

50 el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn (298/910), *Kitâb fihi Ma'rifetullah mine'l-adl ve't-tevhîd, ve tasdîku'l-va'di ve'l-va'id ve isbâtu'n-nübüvve ve'l-imâmetu fi'n-nebî*, *Mecmûu resâili'l-Hâdî*, (*Mecmûu Resâil-i'l-Hâdî ile'l-Hak*, tahk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001, içinde ss. 49-85), ss. 49-50.

olan birinin hakîm ve rahîm olamayacağını, oysa Allah'ın, rahîm ve kerîm olup, insanlarla imanları arasına girmeyeceğini, aksine onlara taati emredip, masiyeti yasakladığını, onlara taat ve masiyet yolunu beyan edip, onları seçimlerinde serbest bıraktığını ifade eder. Bu hususa, el-Kehf 18/29, İnşikâk 84/20, Nisa 4/39 ayetlerini delil getirir. Allah'ın kullarına küfrü emretmesinin, Âl-i İmrân 3/101, imandan uzaklaştırmasının Yunus 10/32, nebîleri öldürmelerini önceden belirlemesinin Bakara 2/91 ayetleriyle çeliştiğini belirtir.⁵¹

Bu başlık altında kulların fiillerine ayrıca değinir. Burada Allah'ın kulların fiillerinden berî olduğunu, kullarına zulmetmesinin mümkün olmadığını, bunun Nahl 16/90, A'râf 7/28, En'am 6/148 ayetleriyle çelişeceğini, Allah'ın insanları ve cinleri Zâriyat 51/56'da belirtildiği üzere ibadet için yarattığını ifade eder. Allah'ın iman ve küfrü beyan ettiğini, akli olgunluğa ulaşana dek helal ve haramla mükellef kılmadığını, akıl vasıtasıyla iyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlışı, faydalıyı-zararlıyı ayırt edebildiğimizi ifade eder. Allah, bize, kitapları inzal ettiği, helal ve haramı beyan ettiği, daveti bize ulaştığı, emredip-nehyettiği, va'd ve va'dde bulunduğu taktirde, taat ehli için sevap/mükafat, masiyet ehli için ceza olduğunu ve bu cezanın kulların fiillerine uygun olduğunu belirtir. Buna Fussilet 41/46, A'râf 7/43 ayetlerini delil getirir.⁵²

Ayrıca burada Hz. Peygambere atfen bir rivayet aktarır: "Ümmetimden iki sınıf vardır ki şefaata nail olamaz. Yetmiş nebînin lisanıyla lanetlenen bu kimselerin Kaderiyye ve Mürcie'dir.", Hz. Peygambere Kaderiyye ve Mürcie'nin kim olduğu sorulur: O cevaben: "Kaderiyye, masiyetleri işleyip, bunlar Allah'ın bize hükmettiği (kazasından dediği) ve takdir ettiği şeylerdir. Mürcie ise, İman amel olmaksızın sözdür, diyenlerdir. Kaderiyye, bu ümmetin Mecusîleridir.", dedi.⁵³ el-Hâdî, bu rivayetle, Cebrî ve Mürcî anlayış sahiplerini Hz. Peygamberin lisanıyla eleştirir.

el-Va'd ve'l-Va'id

Sonra Allah'ın va'd ve va'idinin gerçek olduğunu, Allah'ın, kendine itaate edeni cennete, isyan edeni cehenneme koyacağını ve onların orada ebedî kalacaklarını oradan çıkamayacaklarını ifade eder. Bu konuda, Nisa 4/57, 122, Maide 5/119, Tevbe 9/22, 100, Ahzâb 33/65, Teğabun 64/9, Talak 65/11, Cin 72/23,

51 el-Hâdî ile'l-Hak, *Kitâb fihî Ma'rîfetullah*, s. 50.

52 *Aym eser*, ss. 51-52.

53 *Aym eser*, s. 52.

Beyyine 98/8 ayetlerinde geçen “orada ebedî olarak kalıcıdırılar.” ifadesini ve Maide 5/37 ayetini delil getirir.⁵⁴

Hz. Muhammed’in Risaletine İman

Bu başlık altında Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu resulü, mahlukatının en seçkini, nebilerinin sonuncusu olduğunu, risaleti tebliğ edip, emaneti yerine getirdikten sonra Allah’ın ruhunu kabzettiğini ifade eder.⁵⁵

İmâmet

Bu başlık altında önce Hz. Ali’nin imametini ispat eder. Hz. Ali’nin, mü’minlerin emiri, Müslümanların seyyidi/efendisi, Allah rasulünün vasîsi, veziri, dininin kâdısı, Allah rasulünün makamına insanların en hak sahibi olanı, ondan sonra mahlukatın en üstünü, Hz. Muhammed’in getirdiklerini Müslümanların en iyi bileni, mahlukat içinde Allah’ın emrini en iyi yerine getireni olduğunu ifade eder. Allah’ın, Hz. Ali’yi Maide 5/55 ayetiyle, yani rükudayken zekat verdiği için övdüğünü belirtir. Ayrıca Hz. Ali hakkında Vâkıa 56/10-12, Yunus 10/35 buyurduğunu ifade eder. Onun, doğru yola davet eden, Resulün yoluna yönelen, Allah’ın Kitabındaki hükümlerin kapalılığını izah eden, imamete en layık kimse olduğunu kaydeder. Bu hususu, onun, Müslüman olanların ilki, müttakilerin en önde geleni, Müslümanların hayırlısı/seçkini olduğunu, onun hakkında apaçık ayet indiğini ifade ederek destekler. Bu bağlamda Maide 67’nin Gadir Hum’da inzal edildiğini, bunun üzerine Allah rasulünün, “... Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır. Allah’ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol. ...” dediğini, orada toplanan insanların hepsinin bunu işittiğini nakleder.⁵⁶

Yine Hz. Peygamberin Hz. Ali hakkında “Ali’nin benim yanımdaki konumu, Hârun’un Musa yanındaki konumu gibidir. Sadece benden sonra nebi yoktur”, “Ali hakla, hak Ali’yedir”, “Ben ilmin şehri, Ali kapısıdır...”, “Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir. Babaları ise, o ikisiden daha üstündür.”, “Ey Ali, sen dünya ve ahirette kardeşimsin” dediğini aktarır.⁵⁷

54 *Aynı eser*, s. 52.

55 *Aynı eser*, s. 52.

56 *Aynı eser*, s. 53.

57 *Aynı eser*, s. 53-54.

Sonra Hz. Hasan ve Hüseyin'in imâmetini açıklar. Onların, Rasulullah'ın çocukları, adil iki imam olduğunu, onlara itaatin vacip, velayetin zorunlu olduğunu ifade eder. Hz. Hasan, Hüseyin,, dedeleri (Rasulullah), babaları ve anneleri hakkında Allah'ın İnsan 76/5, 29 dediğini, rasulullahın "Fatıma'nın oğulları dışında her çocuk babasına nisbet edilir, onların babası ise benim ..." dediğini, bu durumda onların, Allah'ın hükmüyle Rasulün çocukları, evlatları olduğunu belirtir. En'am 6/84-85 ayetlerini aktararak, Hz. Meryem'in oğlu İsa ile Musa'nın Hz. İbrahim'in soyundan olduğunu ve buradan Allah indinde kızın çocuğu ve erkeğin çocuğunun eşit olduğu sonucuna ulaşılabileceğini ifade eder. Ayrıca Allah'ın Hz. Hasan ve Hüseyin, babaları ve anneleri hakkında Âl-i İmrân 3/61(mülâane) ayetini buyurduğunu ifade eder.⁵⁸ Onlardan sonra imamın kim olacağı sorunu bağlamında Ehl-i Beyt'in imameti ve imamın sıfatları konusuna geçer. Bu bağlamda imamet, sadece Hasan ve Hüseyin evladında caiz olduğunu, zira Allah'ın onları üstün kılıp, imameti onların soyuna tahsis ettiğini belirtir. Bunu, Bakara 2/124 ile delillendirir.⁵⁹

Hz. Peygamber gönderilen dek, nübüvvet, imamet, vasîlik ve iktidarın Hz. İbrahim evladında olduğunu, Hz. Peygamberle nübüvvetin ona geçtiğini, onun nebilerin sonuncusu olduğunu söyler. Bu bağlamda Hud 11/73, Zuhuruf 43/28, Nisa 4/54, Maide 5/20, Câsiye 45/16, Âl-i İmran 3/33-34 ayetlerini aktararak, nübüvvetin Hz. İbrahim'den İsmail'e, ondan İshak'a ondan oğlu Ya'kub'a, ondan oğlu Yusuf'a, sonra İsrail oğullarına, sonra onların sonuncusu İsa'ya sonra Hz. Muhammed'e geçtiğini ifade eder ve Feth 48/29'u delil getirir. Sonra Rasulün getirdiği her şeyi almaları, onun yasakladığı şeylerden kaçınmalarını ifade eden Haşr 59/7'yi aktarır. Sonra *sekaleyn* hadisini ve Ahzâb 33/33 (Tathir) ayetini aktararak, imamet, Ehl-i Beytte olduğunu delillendirir. İmamet, Hasan ve Hüseyin'den sonra onların soyundan, onların sireti üzere olan, vera ve takva sahibi, Allah'ın emri hususunda çaba sarf eden, cesur, halkına merhametli, şefkatli, onları nefesine denk tutan, işinde onlarla müşavere eden, onlara Allah'ın hükmü dışında hükmetmeyen, ortaya çıkıp kendine davet eden kimsede olduğunu kaydeder.⁶⁰

Bu bağlamda Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan şu isimlerin itaat edilmesi zorunlu, terk edilmesi caiz olmayan imamlar olduğunu belirtir: Zeyd b. Ali,

58 Aynı eser, s. 54.

59 Aynı eser, s. 54-55.

60 Aynı eser, s. 55-56.

oğlu Yahya, Muhammed b. Abdillâh en-Nefsü'z-Zekiyye, kardeşleri İbrahim ve Yahya, Hüseyin el-Fâhî, Muhammed b. İbrâhim, kardeşi Kâsım b. İbrâhim.⁶¹ Daha sonra imamet, Âl-i Muhammed'in zalimlerinde değil, hayırlılarında, seçkinlerinde olduğunu ifade eder ve bunu ayetlerle delillendirir. Bu bağlamda zalim iktidarların destekçilerine değinir. Onlar yardım etmeseler, zalimlerin iktidarlarının düşeceğini belirtir.⁶² Bilinmesi gereken bu ilkelerden sonra usule ilişkin olduğunu ifade ettiği şu kavramlardan bahseder: Hidayet⁶³ dalalet, dalalet ehli, irade, İznullah, küfür, şirk, zekat, muhkem- müteşâbih, tenzîhu'l-enbiya (peygamberlerin günah işleyip-işlememesi), el-Kitâb kavramları üzerinde durur.⁶⁴

Bu risalede, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu anil'l-münker ilkesinden bahsedilmez. Ancak bu ilke el-Hâdî ile'l-Hakk'ın usûlüddîne ilişkin bir diğer risalesinde mezhep esasları arasında kaydedilir.⁶⁵ İmâmet ilkesi çerçevesinde önce Hz. Ali'nin, sonra diğerlerinin imameti ispat edilir. Tevhid, adl, el-va'd ve'l-va'id ilkelerini Mu'tezilî anlayışa paralel olarak ele alınır. Müşebbihî, cebrî, Mürcîî tutum eleştirilir.

3. Muhammed b. el-Hâdî ve *Kitâbu'l-Usûl'ü*

el-Murtazâ li Dînillâh Muhammed b. Yahyâ b. el-Hüseyin, Yemen Zeydî Devletini kuran el-Hâdî ile'l-Hak Yahyâ b. el-Hüseyin'in oğludur. Muhammed, babası ve amcalarından ilim aldı. Babası el-Hâdî ile'l-Hak'la birlikte ve daha sonra Karmâtîlere karşı savaştı.⁶⁶ Zeydî kaynaklar, babası el-Hâdî döneminde zühd, kulluk, kerem, cömertlik, fazilet hususunda Muhammed'ten daha üstün birinin

61 *Aynı eser*, ss. 56-60. Burada (s. 60-63) Zeyd b. Ali ve onun Râfıza ile olan kıssasını ve Râfıza ile ilgili bilgileri aktarır.

62 *Aynı eser*, s. 63-65. Ayrıca burada (s. 65) cebr ve teşbih taraftarlarından bahseder ve onları eleştirir.

63 *Aynı eser*, ss. 66-67. Burada, Allah'ın günahkar ve iyi kullarına hidayetinin akıl, resul ve kitap olduğunu ifade eder ve açıklar.

64 *Aynı eser*, ss. 66-85.

65 el-Hâdî ile'l-Hak, *Usûlü'd-Dîn*, (amlf. *Mecmûu Resâil-i'l-Hâdî ile'l-Hak*, tahk. Abdullah b. Muhammed eş-Şâzelî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1421/2001, içinde ss. 191-196), s. 194.

66 Ebu'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbih*, ss. 585, 595; Ebû Tâlib Nâtik bi'l-Hakk, *el-İfâde fi târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 170; Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s. 44.

bulunmadığını kaydederler.⁶⁷ O, bir savaşta esir düşmüş ve Beyt-i Bûs denilen yerde bir müddet hapsedilmiş ve burada babasına şiirler yazmıştır.⁶⁸

Zeydî kaynaklara göre, babası el-Hâdî ile'l-Hak vefat ettikten sonra 299/911 yılı Muharrem ayında ona biat edildi.⁶⁹ Taraftarlarında çirkin tutumlar görünce aynı yılın Zî'l-Ka'de ayında görevi kardeşine bıraktı. Sa'de'de, kardeşi imam Nâsır'ın imameti döneminde 310/922 yılında otuz iki yaşında vefat etti.⁷⁰

Muhammed b. el-Hâdî, Usûlüddîn, fûrû Fıkıh ve Kur'an ilimlerinde alim olup, bu konularda pek çok eser yazmıştır.⁷¹ Bu eserlerden biri de *Kitâbu'l-Usûl* adlı risalesidir. Muhammed'in bu isimde bir risalesinin olduğunu Zeydî biyografi yazarlarından Abdullah b. Hamza ve Hamid el-Muhallî de ifade eder.⁷² Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Muhammed b. el-Hâdî'nin *Kitâbu'l-Usûl* adlı risalesini iki yazmaya dayanarak neşretmiştir.⁷³ Bu risalede Muhammed b. el-Hâdî, fiillerin bilgi, basiret, niyet ve çabayla gerçekleşeceğini belirttikten sonra bilinmesi gereken ilkeler olarak şunları kaydeder:

Tevhid

Allah'ın kullarına zorunlu kıldığı şeyin, Allah'ı bilmek (marifetullah), bunun özünün de Allah'ı birlemek (tevhîd), tevhîdin kemalinin Allah'ı teşbih niteliklerinin tamamından soyutlamak olduğunu zikreder. Dahası kalplerimiz ve zihinlerimize gelen ona ilişkin her bir şeyi ondan nefyetmemiz gerektiğini söyler. Allah'ın Kur'an'da kendisi için zikrettiği bu tür ifadelerin, te'vil ve marifet ehli tarafından bilinen, teşbihi çağrıştırmayacak birer anlamı bulunduğunu, Allah'ın Müşebbihe'nin nitelemelerinden uzak olduğunu belirtir.⁷⁴

67 Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, s. 319.

68 Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s. 42; Abdullah b. Hammûd el-Izzî'nin, *Kitâbu'l-Usûl*'e yazdığı Giriş, ss. 14-15.

69 Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, c. I, ss. 318-319; Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, ss. 43-44.

70 Ebu'l-Abbâs el-Hasenî, *el-Mesâbih*, s. 597; Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde fi târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 170; Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, ss. 44-46.

71 Eserleri hakkında bk. Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hakk, *el-İfâde fi târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 169; Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, I, 319; Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 42.

72 Bk. Abdullah b. Hamza, *Kitâbu's-Şâfi*, I, 319; Hamid el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. II, s. 42.

73 Bu yazma nüshalarla ilgili olarak bk. Abdullah b. Hammûd el-Izzî, "Giriş", *Kitâbu'l-Usûl*, s. 24.

74 el-Murtazâ li Dînillâh Muhammed b. el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhim er-

Adl

Bu ilke çerçevesinde Allah'ın kazâsında âdil olup, mahlukâtına masiyetle hükmetmeyeceğini, taatten uzaklaştırmayacağını, Allah'ın kullarına alternatif sunarak emrettiğini, uyararak yasakladığını, onlara mükellef tuttuğu hususlarda güç verdiğini, izlenecek yolu gösterip onları muhayyer bıraktığını ifade eder. Masiyetlere Allah'ın hükmettiği anlayışını savunanları şiddetle eleştirir. Bir masiyetle hükmedip, sonra bundan dolayı cezalandırdığı takdirde Allah'ın kullarına zulüm ve düşmanlık etmiş olacağını, oysa Allah'ın bundan berî olduğunu belirtir.⁷⁵ Bu bağlamda delil getirilen, "Allah, dilediğini hidayete, dilediğini dalâlete sokar"⁷⁶ ayetini müteşâbih olarak değerlendirir. Ayeti, "fiilleri sebebiyle sapkın ismini hak ettikleri için Allah onları sapkın olarak isimlendirdi" şeklinde yorumlar. Arapça'dan bu tür kullanımlara deliller getirir. Şayet Allah, onların masiyet ve kulluklarına zorunlu olarak hükmetseydi, masiyetlerinden dolayı onları kötüleyip cezalandırmaması, hasenatlarından dolayı övüp mükâfatlandırmaması gerektiğini ifade eder.⁷⁷

el-Va'd ve'l-Va'id

Burada, Allah'ın va'di çerçevesinde Haşır günü taat ehline ebedi cenneti bahsedeceğini, va'idi çerçevesinde de kulluk hususunda muhalif tavır sergileyenleri ebedi cehennemle cezalandıracağını, Cehenneme giren kimsenin oradan çıkmayacağını belirtir ve bu anlayışını ayetlerle destekler.⁷⁸ Sonra Muhammed b. el-Hâdî, Allah'ın kulu ve elçisi, mahlukâtın en üstünü olan Hz. Muhammed'in, tebliğ edip açıkladığı, Allah'ın emir ve yasaklarının bilinmesi gerektiğini söyler.⁷⁹ Akabinde Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Muhammed'in vasisi, ondan sonra mahlukâtın en üstünü olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca görüşünü desteklemek için Zeydîlerin ve diğer Şîîlerin Hz. Ali'nin en üstün olduğuna ilişkin delil getirdikleri ayet ve hadislerden bir kısmını aktarır.⁸⁰

Ressî (310/922), *Kitâbu'l-Usûl*, tahk.: Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de-Ammân 1421/2001, ss. 29-31.

75 el-Murtazâ li Dînillâh, *Kitâbu'l-Usûl*, ss. 31-33.

76 Nahl 16/93.

77 el-Murtazâ li Dînillâh, *Kitâbu'l-Usûl*, ss. 33-35.

78 *Aynı eser*, ss. 35-36.

79 *Aynı eser*, ss. 37.

80 *Aynı eser*, ss. 37-41.

İmâmet

Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'den sonra imâmetin sadece Hz. Hasan ve Hüseyin soyunda olduğunu, bu iki batından imamet için gerekli şartları taşıyan kimsenin kendisine itaat edilmesi farz olan imam olduğunu belirtir. Bu anlayışını ayet ve hadislerle destekler.⁸¹

Rasulullahın ashabının dinin gereklerini yerine getiren kimseler olup, kötülenmeyip, hayırla anılmaları gerektiğini ifade eder. Ancak bunun, Rasulullah'ın ahbine sadık kalanlar ve Allah'a söz verdiği hususları değiştirmeyenler için geçerli olduğunu söyleyerek sınırlandırır.⁸² Sonra cihadın anlam ve önemine uzun bir yer ayırır.⁸³ Bu bağlamda Muhammed b. el-Hâdî Yahya b. el-Hüseyin'in babası Yahya döneminden beri Karmatîlerle savaştığı hatırlanmalıdır. Akabinde Hasan ve Hüseyin soyundan ulu'l-emre itaatin zorunlu oluşunu vurgular.⁸⁴ Daha sonra başa gelen musibetlerin, itaatkâr kullar için sevap, ihsan ve karşılığı artırmak için Allah tarafından bir imtihan, Allah'a asi olanlar için ise, ölmeden önce bu tutumundan vazgeçmesi için Allah'tan bir ceza ve uyarı olduğunu ifade eder.⁸⁵ Daha sonra, baba, çocuk, kardeş dahi olsa, zalimlerden uzaklaşıp, onlarla düşman olunması gerektiğini, imanın Allah için sevip, Allah için buğz etmek olduğunu kaydeder ve bu hususa geniş yer ayırır.⁸⁶

Muhammed b. el-Hâdî, sonunda yine Tevhidle ilgili konulara döner. "Allah, semî' ve basîrdir"⁸⁷ ayetindeki Allah için teşbihi çağrıştıracak semî' ve basîr kavramlarını teşbihe meydan vermeyecek şekilde yorumlar.⁸⁸

Değerlendirme

Buraya kadar incelediğimiz eserler içinde mezhep esaslarını en kısa şekilde veren el-Kâsım er-Ressî'dir. Bununla birlikte o, diğer kitaplarında bu esasları daha ayrıntılı bir şekilde ele alır. Ayrıca onun metni Zeydî mezhep esaslarına

81 *Aynı eser*, ss. 42-45.

82 *Aynı eser*, ss. 46-47.

83 *Aynı eser*, ss. 47-54.

84 el-Murtazâ li Dînillâh, *Kitâbu'l-Usûl*, ss. 54-57.

85 *Aynı eser*, ss. 57-58.

86 *Aynı eser*, ss. 58-62.

87 Şûrâ 42/11.

88 el-Murtazâ li Dînillâh, *aynı eser*, ss. 63-68.

ilişkin mevcut en eski metindir. Onun metninde verdiği ve Mu'tezile'nin ilk üç ilkesi ile aynı olan Tevhid, Adalet, el-Va'd ve'l-Va'id ilkeleri, oğlu Muhammed b. el-Kâsım, torunu Hâdî ile'l-Hak, Murtazâ li Dînillah ve diğer Zeydîler tarafından da aynen benimsenmiştir. Ayrıca o, Sünnetin, Kur'an'da bahsedilmiş olan ve Kur'an'da kastedilen şey olduğunu belirterek, Kur'an'la çelişen rivayetlerin Rasulullah'ın hadisi olarak değerlendirilemeyeceğine işaret eder. Nitekim kendisi de, görüşlerini ortaya koyup, ispat ederken hadislerle pek başvuramaz.

Kâsım'ın oğlu Muhammed, *Usûlü's-semâniyye* adlı risalesinde babasından farklı olarak meleklerle, peygamberlere, kitaplara iman, iyilik-kötülük, Peygamberlerin Hataları, İsmet, Kaza, Kader ve Kaderiyye konularına değinmektedir. O, imâmeti mevcut metinlerde Zeydî mezhep esaslarına dahil eden ilk şahıs olarak görülmektedir. Şîî İmâmiyye grubu içinde on ikinci imamın gaybeti anlayışının gündeme geldiği bir dönemde yaşayan Muhammed, Rafizîlerin olmayan ve bilinmeyen bir imama tabi olduklarını, imamı nebilerin sıfatıyla nitelediklerini ifade ederek eleştirir.

Muhammed b. el-Kâsım'da dikkat çeken bir diğer husus da, melekleri, insanlar ve cinler gibi mükellef varlıklar olarak değerlendirmesidir. O, meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğunu ifade eder. Ayrıca o, *muhdes* ve *bedâ* kavramları üzerinde durur. Şeriatların neshinin bedâ değil insanların maslahatı gereği olduğunu söyler. Burada bedâyı Şîilik bağlamında değil, daha önce gelen dinlerin şeriatlarının değişmesi bağlamında ele alır.

Amcası Muhammed b. el-Kâsım ve dedesi el-Kâsım er-Ressî'nin fikirlerinden etkilenen el-Hâdî ile'l-Hak, *Kitâb fihî ma'rifetu'llâh'*ta, tevhid, adl, el-va'd ve'l-va'id, nübüvvet ve imâmet ilkelerini ele alır. İlk üç ilke Mu'tezilî anlayışa paralel olarak ele alınır. Müşebbihî, cebrî, Mürcîî tutum eleştirilir. Hâdî'nin yaşadığı dönem, Mu'tezile, İmâmiyye Şiası gibi grupların mezhep esaslarını belirleme ve kimin kendi mezheplerinden olduğunu ortaya koymaya çalıştıkları bir dönem olması bakımından el-Hâdî de benzer bir çaba içinde gibi görünüyor. el-Hâdî, amcası Muhammed b. el-Kâsım gibi, mezhep esaslarını aklî olarak temellendirdikten sonra sem'î olarak Kur'an'dan delillendirirken, imâmet anlayışını aklî olarak temellendirdikten sonra sem'î olarak daha çok hadislerle delillendirir.

Muhammed b. el-Hâdî, mezhep esasları ve onları ele alış tarzında, başta babası el-Hâdî ile'l-Hak olmak üzere, kendisinden önce gelen Zeydî alimleri genel olarak takip etmiştir. O, farklı olarak, Rasulullahın ashabının dinin gereklerini yerine getiren kimseler olduğu, dolayısıyla hayırla anılmaları gerektiğini vurgular. Hayırla anılması gereken ashabi, Rasulullah'ın ahbine sadık kalıp,

Allah'a verdiği sözü değiştirmeyen kimseler şeklinde sınırlandırır.

Kaynakça

- Abdullah b. Hamza, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamza b. Süleyman b. Hamza b. Ali b. Hamza b. el-Hasan b. Abdirrahman b. Yahya b. Abdullah b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim Tabâtabâ b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (614/1217), *Kitâbu'ş-Şâfi*, I-IV (iki ciltte), Mektebetü'l-Yemeni'l-Kübrâ, San'a 1986.
- el-Alevî, Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî, -Alevî, *Siretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1972.
- Doğan, İsa, Ali Evladi İçin Silaha Sarılan İlk Fırka Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Samsun 1996.
- Ebû'l-Abbas el-Hasenî, Ahmed b. İbrahim b. el-Hasan b. İbrahim b. İbrahim b. Muhammed b. Süleyman b. Davud b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (353/964), *el-Mesâbîh*, tahk.: Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsi, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1422/2002.
- Ebû Tâlib Nâtk bi'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyn b. Hârûn el-Hârûnî el-Hasenî (424/1033), *el-İfâde fi târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, tahk.: Muhammed Yahya Salim İzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, Sa'de 1417/1996.
- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Ankara 2006.
- Hâdî ile'l-Hak, Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (298/910), *Kitâbu Usûliddîn akidetü ehli'l-beyti't-tâhirîn*, (amlf, *Mecmûatu resâil-i Hâdî ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn*, Menşûrâtü Ehli'l-Beyt li'd-Dirâseti'l-İslamiyye, Sa'de 2001, içinde) ss. 191-196.
- Hakyemez, Cemil, *Gaybet İnanıcı ve Şiilikteki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi Ankara 2006.
- Hamîd el-Muhallî, el-Hasan Hüsâmuddîn Hamîd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fi menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, I-II, (Tıpkı Basım), Dâru Üsâme, Dimeşk 1985.
- el-Kâsım er-Ressî, Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâil b. İbrâhîm b. Hasen b. Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib (246/860), *Mecmûu Kütübi ve resâil-i'imâm el-Kâsım b. İbrâhîm el-Ressî*, I-II, tahk.: Abdülkerim Ahmed Cedbân, San'a 2001.
- amlf, *el-Usûlu'l-hamse*, tahk.: E. Griffini, ("Lista dei mss. Arabi n. F. Della Bibl. Ambrossiana di Milano"), RSO, c. VIII (1917) içinde ss. 605-6.
- amlf, *el-Usûlu'l-hamse*, (*Resâilu'l-adl ve't-tevhîd*, tahk.: Muhammed Umârâ, Dâru Hilâl 1971 içerisinde), c. I, ss. 141-142.
- Kohlberg, Etan, "Some Zaydî views on the Companions of the Prophet", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, London 1976, ss. 91-98.
- Kummî/Nevbahî, *Şii Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak Fıraku'ş-Şîa*, Çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
- Kutlu, Sönmez, "Zeydiyye", *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, edit. Hasan Onat, Ankara 2005.
- Madelung, Wilferd, "al-Rassî al-Kâsım b. İbrâhîm", *EI(2)*, Leiden 1994.
- amlf, "al-Hâdî İla'l-Hak" (*EI(2)*), Leiden 1980.
- Muhammed b. el-Kâsım er-Ressî, Muhammed b. el-Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Hasen b. el-Hasen b. Ali b. Ebî Tâlib (284/897), *el-Usûlü's-semâniyye*, tahk.: Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Amman-Sa'de 1421/2001.
- el-Murtazâ li Dînillâh, Muhammed b. el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (310/922), *Kitâbu'l-Usûl*, tahk.: Abdullah b. Hammûd el-Izzî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Sa'de-Ammân 1421/2001.
- Numân, Abdulfettah Şâyıf, el-İmâmu'l-Hâdî vâliyyen ve fakîhan ve mücâhiden, yy. 1989.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve el-Kâsım er-Ressî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- el-Vecîh, Abdusselâm b. Abbâs, *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ammân 1420/1999.